

PRZEGLĄD BADAŃ

Jacek Knopek
Bydgoszcz

Nowożytna Grecja w najnowszej historiografii polskiej

Położona nad Morzem Śródziemnym Grecja zajmuje południową część Półwyspu Bałkańskiego oraz liczne wyspy, do których należą Kreta, Eubea, Cyklady, Dodekanez, Sropady Południowe i Północne oraz Wyspy Jońskie. Ogółem powierzchnia kraju sięga blisko 132 000 km, z czego 19% zajmują wyspy. Po rozpadzie Jugosławii na początku lat dziewięćdziesiątych Grecja należy obecnie do największych pod względem terytorialnym państw bałkańskich. Ponadto, korzystając ze swojego korzystnego położenia geograficznego, od lat była ona głównym ogniwem politycznych zainteresowań innych państw europejskich. Względy strategiczne zdecydowały również o przyjęciu tego kraju do struktur zachodnioeuropejskich; w lutym 1952 r. przyjęto ją do NATO, a wraz z początkiem 1981 r. do EWG.

Grecja jest dla turysty jednym z najbardziej atrakcyjnych krajów Europy. Przyciągają tam klimat, morze, góry i przede wszystkim zabytki. Historia tego obszaru liczy ponad 4 tysiące lat i ze wszystkich niemal okresów tego rozwoju odnaleźć można warte zobaczenia pozostałości. Względy te powodowały, że Polacy docierali do poszczególnych krain greckich już od czasów wczesnego średniowiecza. Początkowo byli to rycerze polscy i pielgrzymi, którzy w trakcie wypraw krzyżowych i pątniczych udawali się w drogę do Palestyny, przemierzając po drodze ziemie i krainy greckie. Od XVI w. ziemie greckie przyciągają uwagę również polskich podróżników, którzy ze swych wypraw pozostawili pierwsze relacje. Wraz z upadkiem Rzeczypospolitej w końcu XVIII w. Polacy coraz częściej zaczęli interesować się politycznie Półwyspem Greckim, brali oni aktywny udział we wszystkich ważniejszych wydarzeniach państwa greckiego w ciągu XIX i XX w. Pomimo licznych politycznych, gospodarczych, kulturalnych i duszpasterskich relacji między obu krajami historiografia polska nie dorobiła się jak dotąd monograficznego opracowania nowożytnego państwa greckiego. W polskiej literaturze historycznej opracowania doczekały się wszystkie państwa, których terytoria znajdują się na

Balkanach — Rumunia, Bułgaria, była Jugosławia, Turcja i Albania¹; w opracowaniach tego typu nie ujęto całościowo nowożytnego państwa greckiego².

W XX w. podjęto jedynie dwie próby przedstawienia dziejów tego kraju, których autorami są M. Czermiński i E. Rigas³. Pierwszy z autorów był członkiem zakonu jezuitów, redaktorem „Misji Katolickich”, który dzięki sprawowanej funkcji oraz własnemu zaangażowaniu misyjnemu wśród Polaków za granicą odbył wiele podróży po Europie, kilkakrotnie odwiedzał również ziemie greckie⁴. Pod wpływem tych zainteresowań powstała publikacja *Z Grecyi i Krety*, którą wydano na początku naszego stulecia. Publikacja ta ma charakter podróźniczo–historyczny i bardziej utożsamiana jest z pierwszym polskim przewodnikiem po Grecji. Głównym przedmiotem rozważań autora jest Grecja kontynentalna i Kreta, pominięto z kolei pozostałe terytoria etnicznie greckie, które zostały włączone do tego państwa dopiero w XX w. Przy poszczególnych relacjach podróźniczych zawarto również sporo opisów historycznych, geograficzno–przyrodniczych i ludnościowych, załączono również kilkadziesiąt zdjęć. W publikacji tej jednakże nie sporządzono bibliografii, a więc nie wiadomo również, na jakich źródłach opierał się sam autor. W związku z tym należy zakwestionować kilka poglądów sformułowanych w książce, a dotyczących powstania nowożytnego państwa greckiego⁵.

Monograficzny charakter miała mieć również publikacja *Grecja naszych czasów* autorstwa E. Rigasa, która jest związana z pobytem na ziemiach polskich uchodźców politycznych z Grecji po upadku wojny domowej w tym kraju rozgrywanej się między komunistami a monarchistami w okresie 1946–1949. W latach 1948–1949 do krajów Bloku Wschodniego skierowało się ponad 50 tys. greckich komunistów, z czego 14,5 tys. trafiło ostatecznie do Polski. W książce tej naświetlano dzieje państwa greckiego od starożytności do współczesności, lecz starożytność, średniowiecze i czasy nowożytne potaktowano marginalnie; nieco więcej uwagi poświęcono powstaniom narodowym, których celem była budowa niezależnego państwa greckiego, oraz wydarzeniom politycznym XIX i I połowy XX w. Najwięcej uwagi autora skupiły lata II wojny światowej, greckiej wojny domowej oraz budowy podstaw demokratycznego społeczeństwa po jej zakończeniu. Autor ten krytykuje uzależnienie się Grecji od NATO i mocarstw zachodnich, budowę amerykańskich baz wojskowych, stacjonowanie wojsk Paktu Północnoatlantyckiego na terytorium tego państwa. Zbyt często jednak elementy ideologiczne stoją przed faktami historycznymi i rzeczywistej polityki państwa greckiego, co ewidentnie

¹ W serii wydawnictwa Ossolineum ukazały się: J. Demel, *Historia Rumunii*, wyd. 2, Wrocław 1986; T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, wyd. 2, Wrocław 1988; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985; J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław 1973; J. Leśny, J. Hauziński, *Historia Albanii*, Wrocław 1992. Ponadto zarysy dziejów poszczególnych państw bałkańskich ukazywały się też w innych wydawnictwach historycznych, brakowało w nich jednak całościowego ujęcia dziejów Grecji.

² W szkicu niniejszym pominięto opracowania dotyczące starożytnej Hellady, których pojawiło się na polskim rynku wydawniczym dosyć sporo. Zob. J. Knopek, *Polacy w Grecji. Historia i współczesność*, Bydgoszcz 1997, s. 33, p. 10.

³ M. Czermiński, *Z Grecyi i Krety*, Kraków 1902; E. Rigas, *Grecja naszych czasów*, Warszawa 1962.

⁴ Efektem tych podróży były liczne szkice o charakterze historyczno–podróżniczym, a do najistotniejszych jeżeli chodzi o poznanie dziejów Grecji należą: M. Czermiński, *Na górze Athos, Wśród mniszej republiki*, Kraków 1908; tenże, *Najnowsze wykopaliska na Krecie*, Kraków 1892; tenże, *Wspomnienia z misyj między Polakami nad Bosforem, w Bośni i na Krecie*, Kraków 1901; tenże, *Wyprawa na Patmos, Efez i Kretę w r. 1899 i 1903*, Kraków 1904.

⁵ Wartość poznawcza tej pozycji jednakże jest bezsprzeczna, gdyż jest to pierwsza tak obszerna publikacja podróźnicza dotycząca Grecji napisana przez autora polskiego.

zaniża poziom książki. Podobnie jak praca Marcina Czerwińskiego, również i ta została sporządzona z pominięciem warsztatu historycznego, czyli przypisów i bibliografii, co kwestionuje interpretację niektórych przedsięwzięć politycznych nowożytnego państwa greckiego.

Narodziny nowożytnego państwa greckiego wiąże się z powstaniem narodowyzwoleńcym przeciwko panowaniu tureckiemu, jakie miało miejsce w latach dwudziestych XIX w. Ogłoszenie niepodległości Grecji nastąpiło już w styczniu 1822 r. Greckie Zgromadzenie Narodowe, obradując w Epidaurus, stwierdziło, co następuje: „Naród grecki odwołuje się do świadectwa niebios i ziemi, że pomimo straszego jarzma Osmanów, które groziło mu zagładą, żyje jeszcze i istnieje. Uciskany przy pomocy środków równie niegodziwych, jak i niszczących, które tych okrutnych tyranów, łamiących swe zobowiązania i zasadę słuszności, czyniły groźniejszymi jeszcze oprawcami, które zmierzały do wytopienia całego ujarzmionego narodu, naród grecki znalazł się, w absolutnej potrzebie ujęcia za broń celem ochrony swego własnego bytu. Odparłszy gwałt tylko dzięki odwadze swych dzieci, naród grecki ogłasza w dniu dzisiejszym, wobec Boga i ludzi, przez prawowitych swych przedstawicieli, zebranych na Zgromadzeniu Narodowym, swój byt niepodległy i polityczną niezawisłość”⁶.

Dopiero jednak włączenie się ówczesnych mocarstw europejskich do polityki bałkańskiej doprowadziło ostatecznie do zatwierdzenia 3 lutego 1830 r. na konferencji londyńskiej niepodległego państwa greckiego. Zmagania grecko-tureckie oraz grecko-słowiańskie na Półwyspie Bałkańskim zostały przedstawione przez Jana Pachofskiego, Tadeusza Sinko, Wincen- tego Gorzyckiego i Jerzego Skowronka⁷. Ponadto rozwój państwa greckiego do początku XX w. został scharakteryzowany w historycznych opracowaniach monograficznych poświęconych dziejom powszechnym XIX w.⁸ Mimo to brakuje ogólnej pozycji charakteryzującej dzieje narodu i państwa greckiego w tym stuleciu.

Głównymi nurtami politycznymi państw bałkańskich przełomu XIX i XX w. zajęli się Henryk Batowski⁹. Jako jeden z najlepszych znawców spraw bałkańskich jeszcze w okresie

⁶ Ghillany, *Diplomatisches Handbuch*, vol. 2, Noerdlingen 1855; L. Jaśkiewicz, I. Rusinowa, T. Wituch, *Historia powszechna 1789–1918. Wybór tekstów źródłowych*, Pułtusk 1997, s. 81 i n.

⁷ Zainteresowania polsko-greckie na przełomie XVIII i XIX w. opisał J. Pachofski, *Polacy na Wyspach Jońskich i niedoszła Rzeczpospolita Polsko-Grecka (1795–19807)*, „Zeszyty Naukowe, Prace Historyczne”, 1964, nr 1, WSP Katowice, s. 67–94. Zabiegi Greków o odzyskanie niepodległości w minionym stuleciu skreślił W. Gorzycki, *Walka Grecji o niepodległość w wieku XIX*, Warszawa 1922 oraz J. Skowronek, *Sprzymierzeńcy narodów bałkańskich*, Warszawa 1983. Z kolei T. Sinko przedstawił udział Polaków w greckim zrywie narodowyzwoleńcym: *Udział Polaków w bojach i pracach Hellady*, „Przegląd Współczesny” 1932, t. 42, s. 277–300. Zob. też: J. Knopek, Recenzja: M. Roussos–Milionis, B. Jäger, *Das Denkmal der Philhellenen in der katholischen Kirche zu Nafplio*, w: „Studia Historyczne” 1997, nr 2.

⁸ Wśród prac tych należy wyróżnić: M. Żywczyński, *Historia powszechna 1789–1870*, wyd. 3, Warszawa 1975; J. Pajewski, *Historia powszechna 1871–1918*, Warszawa 1971; J. Prokopczuk, *Historia powszechna 1871–1939*, wyd. 6, Warszawa 1984. Są to pozycje szeroko obejmujące dzieje powszechne, gdzie Grecja zawsze występuje na uboczu prowadzonej syntezy dziejów historycznych. W związku też z tym niektóre najważniejsze dziedziny życia politycznego są ze sobą zbieżne. W kontekście relacji grecko-słowiańskich niektóre aspekty życia politycznego i wzajemnych relacji przedstawia rzeczowa publikacja autorstwa J. Skowronka, M. Tantego i T. Wasilewskiego, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1988.

⁹ Por. H. Batowski, *Kwestia Tracji*, „Polityka Narodów” 1934, t. III/5; tenże, *Macedonia Egejska*, „Życie Słowiańskie” 1947, nr 9; tenże, *Macedonia*, w: *Encyklopedia nauk politycznych*, Warszawa 1938, t. 3; tenże, *Państwa bałkańskie 1800–1923. Zarys historii dyplomatycznej i rozwoju terytorialnego*, Kraków 1938; tenże, *Podstawy sojuszu bałkańskiego 1912 r.*, Kraków 1939; tenże, *Greckie rewolucje*, Warszawa 1935.

międzywojennym opublikował dwie cenne pozycje książkowe poświęcone działalności dyplomatycznej na Bałkanach w obliczu zbliżającego się upadku terytorialnego państwa tureckiego w części europejskiej.

Udział Grecji w okresie I wojny światowej został zaprezentowany w książce Janusza Pajewskiego¹⁰, obrazującej zarówno cele polityczne każdego z państw, jak i zmagania wojenne na poszczególnych frontach i prowadzoną politykę w latach 1914–1918.

Powstałe po I wojnie światowej państwo polskie starało się poszukiwać sojuszników, sprzymierzeńców politycznych i ekonomicznych. Do takich państw należeć mogła również Grecja, z którą chciano nawiązać pełnoprawne kontakty. Relacje polsko-greckie w latach 1920–1923 opisał Władysław Stępiak¹¹. W obu krajach spoglądano na siebie z zainteresowaniem, ale dość szybko ustąpiło ono miejsca znacznej ostrożności w podejmowaniu zobowiązań politycznych. Grecja w tym czasie uwikłana była w wojnę anatolijską z Turkami; Polska prowadziła wojnę z Armią Czerwoną na wschodnich rubieżach swego państwa. Poza tym państwa te były uwikłane w liczne problemy z sąsiadami, jak również konflikty etniczne. Pomimo wysłania do Aten posła polskiego w osobie Augusta Zaleskiego nie doszło do nawiązania szerszych kontaktów politycznych. Historyków polskich interesowała sprawa grecka również w kontekście tworzenia sojuszy politycznych na Bałkanach, do których chciano państwo to włączyć¹². Do okresu międzywojennego zaliczyć trzeba także ciekawą publikację autorstwa B. Łyczko–Grodzickiej, która opisała wzajemne relacje polsko-grecko-tureckie¹³. Mankamentem niemal wszystkich publikacji tego typu jest korzystanie przez autorów przede wszystkim ze źródeł polskich, ale w przypadku Grecji kwerendy archiwalne są szczególnie uciążliwe ze względu na problem korzystania z zasobów archiwów państwowych na miejscu, jak też i ze względu na znajomość języka nowogreckiego, chociaż duża część stenogramów i okólników, będących w posiadaniu Archiwum Narodowego w Atenach, sporządzonych zostało w języku francuskim, co ułatwia nieco problem kwerendy.

Stosunki grecko-macedońskie w I połowie XX w. zostały scharakteryzowane w książce Ireny Stawowy–Kawka dotyczącej kwestii macedońskiej w polityce państw bałkańskich w obecnym stuleciu¹⁴. Szczególnie istotne miejsce zajmuje pozycja Macedonii w historii Grecji, co wiązać należy z powstaniem problemu macedońskiego, który narodził się jeszcze w XIX w. Dalej scharakteryzowano stosunki jugosłowiańsko-greckie i grecko-bułgarskie

¹⁰ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1991.

¹¹ Por. W. Stępiak, *Potencjalna sojuszniczka czy drugorzędny partner? Grecja w polityce polskiej w latach 1920–1923*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, nr 3/4, s. 151–167; tenże, *Polityka Polski wobec państw bałkańskich w okresie nawiązywania stosunków (1918–1920)*, w: *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego, Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, Warszawa 1994.

¹² Zob. T. Wituch, *Stosunki radziecko-tureckie 1917–1922*, „Dzieje Najnowsze” 1977, nr 2, s. 61–76; A. Essen, *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa 1992; L. Buczna, *Z genezy Małej Ententy*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1970, t. 6; B. Łyczko–Grodzicka, *Dyplomacja polska a Ententa Bałkańska*, Kraków 1981.

¹³ B. Łyczko–Grodzicka, *Polska–Turcja–Grecja w latach międzywojennych*, Kraków 1985. W publikacji tej jednak dokonano głębszej analizy w relacjach polsko-tureckich; zob. też, *Dyplomacja polska a Ententa Bałkańska*.

¹⁴ I. Stawowy–Kawka, *Macedonia w polityce państw bałkańskich w XX wieku*, Kraków 1993. Chociaż w tytule postuluje autorka przedstawienie kwestii macedońskiej w całym obecnym stuleciu, to jednak niemal cała pozycja charakteryzuje Macedonię w pierwszej połowie tego stulecia, okresowi po 1949 r. poświęcono zaledwie dwie strony (s. 142–143).

w latach 1918–1941 w kontekście sprawy macedońskiej, poza tym etapy agresji niemieckiej na Grecję oraz udział Macedończyków w greckiej wojnie domowej w latach czterdziestych XX w.

Tego samego okresu historycznego, jak również podobnej problematyki dotyczą publikacje Elżbiety Znamierowskiej–Rakk, która przedstawia zagadnienia bałkańskie widziane od strony dyplomacji bułgarskiej¹⁵. Szczególnie istotne są dwie pozycje książkowe: *Rozwój stosunków Bułgarii z Grecją i Turcją po II wojnie światowej* oraz *Sprawa Tracji Zachodniej w polityce bułgarskiej (1919–1947)*. W XIX i XX w. Bułgaria kilkakrotnie przejściowo objęła w posiadanie Trację Zachodnią, dzięki czemu uzyskała bezpośredni dostęp do Morza Egejskiego. Chęć odzyskania tego terytorium była też głównym impulsem do włączenia się Bułgarii do dwóch wojen światowych po stronie Niemiec. Po raz pierwszy problem Tracji Zachodniej wystąpił w latach siedemdziesiątych XIX w., kiedy to po wojnie rosyjsko–tureckiej zwycięska Rosja wyjednała ją dla odrodzonego państwa bułgarskiego. Obawa przed rosnącymi wpływami Moskwy na Bałkanach spowodowała rewizję tego postanowienia na konferencji berlińskiej w 1881 r. Od tej chwili aż do momentu zakończenia II wojny światowej i podpisania traktatu pokojowego bułgarska racja stanu domagała się przywrócenia zwierzchnictwa politycznego nad tymi ziemiami. Wzajemne meandry dyplomatyczne między Bułgarią a Grecją i Turcją stanowią motto przewodnie publikacji E. Znamierowskiej–Rakk.

Działania wojenne na Bałkanach w okresie II wojny światowej opisał Tadeusz Rawski¹⁶. Głównym nurtem jego zainteresowań stały się przyczyny konfliktu, działania wojenne włosko–greckie, niemiecko–greckie i bułgarsko–greckie. Scharakteryzował podstawy sojuszu brytyjsko–greckiego oraz najważniejsze bitwy na Bałkanach, które miały wpływ na przebieg kampanii bałkańskiej. Chcąc naświetlić ogólną sytuację na froncie, przedstawił również wydarzenia w Afryce Północnej, które należy łączyć z frontem południowym w Europie. Systemy polityczne w całej okupowanej przez Hitlera Europie w okresie wojny zostały scharakteryzowane w monumentalnym opracowaniu Czesława Madajczyka¹⁷; znalazł się tam również wątek grecki. Lata okupacji niemieckiej na ziemiach greckich znalazły również odzwierciedlenie w relacjach polskich uczestników wydarzeń lat wojny. W latach 1941–1944 Polacy docierali do Grecji jako żołnierze Wehrmachtu, skierowani przez władze okupacyjne do pracy na rzecz niemieckiej gospodarki wojennej, jak również jako uchodźcy cywilni i wojskowi, którzy z krajów środkowoeuropejskich chcieli się przedostać do Wielkiej Brytanii lub na Bliski Wschód. Często zasilali oni miejscowe oddziały partyzanckie, zarówno lewicowe, jak i prawi-

¹⁵ E. Znamierowska–Rakk, *Bułgaria na Bałkanach po I wojnie światowej 1919–1923*, „Balcanica Posnaniensia” (Poznań) 1991, t. 6; taż, *Droga do normalizacji pozycji międzynarodowej Bułgarii w latach 1944–1947*, „Sprawy Międzynarodowe” 1972, nr 1; taż, *Kwestia Tracji Zachodniej w polityce międzynarodowej 1878–1919*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1984, t. 20; taż, *Rozwój stosunków Bułgarii z Grecją i Turcją po II wojnie światowej*, Wrocław 1979; taż, *Sprawa dostępu Bułgarii do Morza Egejskiego*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1989, t. 25; taż, *Sprawa Tracji Zachodniej w polityce bułgarskiej (1919–1947)*, Warszawa 1991.

¹⁶ T. Rawski, *Wojna na Bałkanach 1941. Agresja hitlerowska na Jugosławię i Grecję*, Warszawa 1981. Zob. też artykuły: tenże, *Kampania włosko–grecka 1940–1941*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1960, z. 3, s. 105–149; 1961, z. 1, s. 131–175; 1961, z. 3, s. 90–139; tenże, *Agresja niemiecka przeciwko Grecji i Jugosławii marzec–kwiecień 1941*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1962, z. 3, s. 160–197; 1966, z. 1, s. 70–95; z. 2, s. 143–176; 1968, z. 2, s. 55–92; z. 4, s. 162–211.

¹⁷ C. Madajczyk, *Faszyzm i okupacja 1938–1945. Wykonanie okupacji przez państwa osi w Europie*, t. I: *Kształtowanie się rządów okupacyjnych*, Poznań 1985; t. II: *Mechanizmy realizowania okupacji*, Poznań 1984.

cowe¹⁸. W okresie okupacji niemieckiej w Grecji na miano bohatera grecko-polskiego zasłużył Jerzy Iwanow, syn Jadwigi Szajnowicz, która przed wojną wyszła za mąż za obywatela greckiego Jana Lambrianidisa i zamieszkała w Salonikach. Działalność konspiracyjna i wojskowa prowadzona przez J. Iwanowa przyniosła mu sławę w całej Helladzie, jak również i na Bliskim Wschodzie, gdzie zainteresował się nim wywiad brytyjski. Osobą tą interesowali się zarówno literaci, jak i historycy, ale dotychczas nie doczekała się również pełnego opracowania biograficznego¹⁹. Historia narodu greckiego w okresie II wojny światowej znalazła również swe odzwierciedlenie na ziemiach polskich; było to związane z kwestią żydowską. Po wkroczeniu Niemiec hitlerowskich do Grecji rozpoczęła się, jak zresztą w całej okupowanej przez Hitlera Europie, akcja mająca rozwiązać problem żydowski na starym kontynencie. Niemal wszyscy greccy Żydzi stracili życie w komorach gazowych Oświęcimia i Brzezinki, co przedstawiła na łamach „Zeszytów Oświęcimskich” Danuta Czech²⁰.

Odzwierciedlenia w literaturze polskiej doczekała się w dość licznej charakterystyce grecka wojna domowa drugiej połowy lat czterdziestych XX w. Szkice te były jednak opracowane na bieżąco, często w sposób propagandowy symbolizując łączność państw Bloku Wschodniego z komunistami greckimi²¹. Cykl reportaży z greckiej wojny domowej autorstwa Simone Théry został również przetłumaczony i wydany przez wydawnictwo „Prasa Wojskowa”²².

Po zakończeniu greckiej wojny domowej liczni greccy komuniści kierowali się m.in. do Polski. Specyfiką społeczności greckiej i macedońskiej w Polsce po II wojnie światowej zajęł się Mieczysław Wojecki²³. Autor zwrócił szczególną uwagę na aspekty emigracji ludności greckiej i macedońskiej do Polski po 1948 r.; społeczne i zawodowe położenie ludności greckiej i macedońskiej w Polsce; działalność polityczną i społeczną emigrantów; polityczną i prawną sytuację emigrantów z Grecji w Polsce. W okresie greckiej wojny domowej do Aten udała się także polska komisja, która z ramienia ONZ miała rozstrzygnąć spór Grecji z sąsiadami

¹⁸ Na uwagę zasługują wspomnienia Juliana Juźków, członka greckiego batalionu śmierci wchodzącego w skład ELAS, *Tagma thanatu. Wspomnienia z greckiej partyzantki*, Warszawa 1977. Epizody z życia niektórych Polaków, których los rzucił w okresie wojny na ziemię grecką, przedstawia również na podstawie zebranych relacji świadków J. Traczykowski, *ELAS znaczyło wolność*, Warszawa 1980.

¹⁹ Por. J. Landowski, *Jeden przeciwko Niemcom*, Nowy Jork 1946; S. Strumph-Wojtkiewicz, *Agent nr 1*, Warszawa 1959; M. i J. Przymanowscy, *Leonarda i jej synowie*, Kraków 1980. Niektóre meandry greckiej polityki wewnętrznej przytacza we wspomnieniach ostatni polski ambasador okresu międzywojennego w Atenach W. Günther, *Pióropusz i szpada. Wspomnienia ze służby zagranicznej*, Paryż 1963.

²⁰ D. Czech, *Deportacja i zagłada Żydów greckich w KL Auschwitz*, „Zeszyty Oświęcimskie” 1969, nr 11, s. 5–35.

²¹ Zob. J. Brończyk, *Grecja walczy 1944–1948 (w świetle dokumentów)*, Warszawa 1948; H. Bassis, A. Biniaris, *Grecka Armia Demokratyczna*, Warszawa 1948.

²² S. Théry, *Nowe Termopile. Reportaże z wolnej Grecji*, Warszawa 1949.

²³ M. Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948–1975*, Jelenia Góra 1989 (tamże literatura dotycząca tego zagadnienia); rec. tegoż: J. Knopek w: „Sprawy Narodowościowe”, seria nova, 1996, t. 5, z. 2. Zob. także: W. Barcikowski, *Szpital grecki na wyspie Wolin*, Szczecin 1989; J. Knopek, *O osadnictwie Greków i Macedończyków na tzw. Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej*, w: *Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne*, pod red. A. Chodubskiego, Toruń 1994. Problematykę uchodźców z Grecji w Polsce bada również Kazimierz Pudło: *Polityczkie begalce od Grecji do Polska godinicie 1948–1985* („Pregled na problematiku”), „Godišnik” (Skopje) 1987, nr 1; tenże, *Greccy i Macedończycy w Polsce 1948–1993. Migracja, przemiany i zanikanie grupy*, „Sprawy Narodowościowe”, seria nowa, 1995, t. 4, z. 1; *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce (1948–1995)*, w: *Mniejszości narodowe w Polsce*, pod red. Z. Kurcza, Wrocław 1997.

oskarżonymi przez ten kraj o sprzyjanie partyzantce lewicowej. Na czele polskiej komisji stał ówczesny ambasador polski w Bernie, Jerzy Putrament²⁴.

Po zakończeniu wojny domowej i zwycięstwie w niej sił prozachodnich Grecja na trwałe związała się z Europą Zachodnią, a szczególnie ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Jeszcze w latach czterdziestych państwo to zostało objęte planem Marshalla oraz amerykańską pomocą gospodarczą, polityczną i wojskową. Za tą współpracą poszła również polityka czynów i Grecja została przyjęta do NATO. Mimo iż po zakończeniu II wojny światowej i greckiej wojnie domowej kraj był straszliwie wyniszczony ekonomicznie, nawiązanie ścisłej współpracy gospodarczej z państwami zachodnimi przyczyniło się do rozwoju ekonomicznego ziem greckich w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Wzrostu gospodarczego nie przerwała nawet działalność junty wojskowej w latach 1967–1974²⁵. Wówczas to produkt narodowy brutto Grecji jako jedyny dorównywał wówczas Japonii. Aspekty te z kolei stały się punktem zainteresowania polskich historyków, politologów i ekonomistów. Głos w tej sprawie zabierali m.in. Jerzy Sikorski, Grażyna Bernatowicz–Bierut, Krystyna Michałowska–Gorywoda, Franciszek Gołembski, Elżbieta Gościcka–Zakrzewska oraz Grigorios Gikas i Alina Hyz²⁶.

Problemy słabiej rozwiniętych państw kapitalistycznych Europy Południowej znalazły się również w dwóch publikacjach autorstwa Józefy Głowackiej, Wiesława Sadzikowskiego i Jerzego Sikorskiego²⁷. Poza Hiszpanią, Portugalią i Turcją została w nich omówiona również Grecja. Autorzy przedstawili tu: krótki rys historyczny, ogólną charakterystykę gospodarki, przemysł, rolnictwo, transport morski, czynniki wzrostu gospodarczego oraz stosunki gospodarcze między Grecją a Polską. Polsko–grecką współpracę gospodarczą oraz jej perspektywy analizował w kolejnym studium ekonomiczno–politycznym Stanisław Brzóska²⁸. Poza charakterystyką współpracy handlowej między obu krajami autor przeprowadził również analizę możliwości współpracy gospodarczej i kooperacji przemysłowej.

Obraz Grecji w relacjach polityczno–ekonomicznych przedstawiła z kolei Grażyna Bernatowicz–Bierut²⁹. Głównym punktem zainteresowań autorki stały się lata siedemdziesiąte,

²⁴ J. Putrament, *Pół wieku. Zagranica*, Warszawa 1969, ss. 129–133, 141–148. Autor opisał wydarzenia z Grecji po kilkunastu latach, dlatego też nie wszystkie nazwiska podane przez niego w pamiętnikach są zgodne ze sprawozdaniem, które złożył w 1947 r. po odbyciu podróży do Grecji w polskim MSZ.

²⁵ Zob. A. Hajnicz, *Kryzys polityczny w Grecji*, „Sprawy Międzynarodowe” 1968, z. 3, s. 77–86; B. Przewołnik, *Naruszenie praw człowieka w Grecji*, „Sprawy Międzynarodowe” 1968, z. 7, s. 103–109.

²⁶ Zob. J. Sikorski, *Zewnętrzne aspekty przemian polityczno–gospodarczych w Grecji*, „Sprawy Międzynarodowe” 1972, z. 10, s. 105–111; G. Bernatowicz–Bierut, *Zmiany w polityce zagranicznej Portugalii, Grecji i Hiszpanii*, „Sprawy Międzynarodowe” 1978, z. 5, s. 32–48; też, *Główne tendencje w polityce zagranicznej Portugalii, Hiszpanii i Grecji*, „Sprawy Międzynarodowe” 1980, z. 12, s. 73–84; K. Michałowska–Gorywoda, *Rozwój współpracy gospodarczej między Grecją a EWG*, „Sprawy Międzynarodowe” 1981, z. 4, s. 77–94; F. Gołembski, *Polityka bałkańska Grecji*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, z. 6, s. 59–72; też, *Uwarunkowania i założenia polityki zagranicznej Grecji*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, z. 5, s. 111–116. Zob. też: S. Parzymies, *Basen śródziemnomorski — rejon konfliktów i współpracy*, „Sprawy Międzynarodowe” 1976, nr 9; też, *Możliwości współpracy w rejonie Morza Śródziemnego*, „Sprawy Międzynarodowe” 1984, nr 4.

²⁷ J. Głowacki, W. Sadzikowski, J. Sikorski, *Słabiej rozwinięte kraje Europy kapitalistycznej*, Warszawa 1968; J. Głowacka, W. Sadzikowski, J. Sikorski, *Hiszpania, Portugalia, Grecja, Turcja. Ocena rozwoju gospodarczego i stosunki z Polską*, Warszawa 1979, s. 160–222.

²⁸ S. Brzóska, *Polsko–grecka współpraca gospodarcza i jej perspektywy*, „Sprawy Międzynarodowe” 1976, z. 9, s. 136–144.

²⁹ G. Bernatowicz–Bierut, *Rozwój stosunków Grecji z krajami socjalistycznymi*, Warszawa 1983; też, *Droga*

kiedy to Grecja po upadku junty wojskowej dążyła do demokratyzacji życia społecznego, oraz lata osiemdziesiąte, kiedy kraj ten został włączony do EWG. G. Bernatowicz–Bierut, przedstawiając ewolucję sytuacji wewnętrznej i przeobrażenia w polityce zagranicznej Grecji, określiła poszczególne etapy kształtowania się polityki względem państw EWG — od układu o stowarzyszeniu do pełnego członkostwa w strukturach zachodnioeuropejskich, uczestnictwo tego państwa we Wspólnocie Europejskiej i jego stosunek do przyszłości procesów integracyjnych, ewolucję greckich powiązań z NATO, zwłaszcza po dojściu w 1981 r. do władzy w Grecji socjalistów z Andreasm Papandreu na czele, stosunek Grecji do problemu zjednoczenia Niemiec w końcu lat osiemdziesiątych. Omówiła też konflikt grecko–turecki i sytuację istniejącą we wschodniej części Morza Śródziemnego. Nieco zdezaktualizowały się główne nurty powiązań gospodarczych Grecji z Europą Środkowowschodnią, dlatego też Autorka w ostatnim rozdziale swojej najnowszej pozycji książkowej *Droga Grecji, Hiszpanii i Portugalii do wspólnej Europy* scharakteryzowała główne nurty polityczne rządu w Atenach wobec byłego Bloku Wschodniego, ujmując dotychczasowe powiązania, stosunki z Polską oraz specyficzne cechy percepcji przemian w Europie Wschodniej.

Ciekawej lektury dostarczają również publikacje historyków i politologów spoza Polski, których materiały, tłumaczone, ukazywały się w czasopiśmiennictwie polskim. Pawlos Thoma scharakteryzował ewolucję problemu cypryjskiego w polityce państw europejskich po zakończeniu II wojny światowej³⁰. Theodoros Panagopoulos opisał kwestie związane z religijnością i wyznaniem współczesnych Greków³¹; obecnie ponad 95% ludności greckiej jest wyznania grekokatolickiego, a mimo to obawiają się oni wpływu cywilizacji zachodniej na strukturę religijną państwa. Duncan Perry określił problem świadomości narodowej Macedończyków oraz rodzenia się kwestii macedońskiej w Europie Środkowowschodniej³². Kemal Karpat z kolei scharakteryzował mniejszość muzułmańską na Bałkanach, w tym m.in. w Grecji³³. Ciekawą publikację dotyczącą grecko–tureckich meandrów politycznych w basenie Morza Egejskiego stanowi również tłumaczona książka autorstwa M. X. Kyriakou³⁴. Są to materiały bardzo dobre pod względem pogładowym, gdyż wymienieni autorzy problematyką bałkańską i grecką zajmują się od kilkudziesięciu lat i należą do grona znawców zagadnień narodowościowych w tym regionie.

Podstawowe dane dotyczące polityki i historii państwa greckiego po II wojnie światowej można również odnaleźć w podstawowych podręcznikach i monografiach dotyczących historii powszechnej³⁵. Charakterystykę poszczególnych osób i polityków greckich, jak też charakte-

Grecji, Hiszpanii i Portugalii do wspólnej Europy, Warszawa 1991. Sytuację polityczną NATO w basenie Morza Śródziemnego przedstawia także publikacja Z. Szczerbowskiiego, *Sytuacja polityczno–militarna w południowej flance NATO*, Warszawa 1976.

³⁰ P. Thoma, *Ewolucja problemu cypryjskiego*, „Sprawy Międzynarodowe” 1972, z. 7–8, s. 116–132.

³¹ Th. Panagopoulos, *Wolność sumienia i wyznania w Grecji*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1990.

³² D. Perry, *Macedończycy, Bułgarzy czy sławofońscy Grecy? Problem świadomości narodowej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1992, z. 7–12, s. 111–128.

³³ K. Karpat, *Mniejszość muzułmańska na Bałkanach*, „Sprawy Międzynarodowe” 1992, z. 7–12, s. 129–144.

³⁴ M. X. Kyriakou, *Kryzys egejski*, Warszawa 1989.

³⁵ M. Deszczyński, R. Kupiecki, T. Moszczyński, *Historia polityczna świata. Kalendarium wydarzeń 1945–1995*, Warszawa 1995; J. Stefanowicz, *Europa powojenna*, Warszawa 1980; G. Smith, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Londyn 1992; W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 1997; M. Kitchen, *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 1992, przeł. T. Rybowski; *Najnowsza*

rystykę systemu politycznego i partyjnego współczesnego państwa przedstawiają encyklopedie, słowniki i leksykony³⁶. Są to jednakże tylko dane fragmentaryczne, nie obrazujące nawet w części problemu greckiego i obecności Grecji w przeszłości i teraźniejszości.

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych obecnego stulecia nastąpił też na niespotykaną dotąd skalę napływ polskich emigrantów ekonomicznych i politycznych do Grecji. Kraj, który dotychczas był jednym z głównych dostarczcycieli siły roboczej dla gospodarek Europy Zachodniej oraz który wysyłał już od czasów antycznych swych obywateli poza granice Hellady, w końcu obecnego stulecia zaczął być sam atrakcyjnym miejscem zarobkowania dla cudzoziemców. Szybko rozwijająca się gospodarka grecka po II wojnie światowej spowodowała boom ekonomiczny, przestawienie się gospodarki greckiej z rolniczej na przemysłowo–rolniczą. Rozbudowujące się Ateny potrzebowały tysięcy rąk do prac budowlanych, a elita grecka pomocy domowej i opieki dla dzieci i osób w podeszłym wieku. Poza Polakami najczęściej trafiło do Aten Filipińczyków i Albańczyków; poza nimi byli jeszcze obywatele byłej Jugosławii i byłego ZSRR, Czesi, obywatele Bliskiego i Środkowego Wschodu.

Po raz pierwszy problem polskich emigrantów w Grecji został uchwycony w literaturze polskiej przez Zbigniewa Rutę³⁷, który jednakże w niewielkim szkicu popełnił kilka poważnych błędów. Następnie problematyką Polonii greckiej zajął się Jacek Knopek, autor kilkunastu publikacji na ten temat³⁸. Poza artykułami i recenzjami jest on również autorem publikacji zwartych³⁹. W swej głównej monografii poświęconej Polonii greckiej: *Polacy w Grecji. Historia i współczesność* autor przedstawił dzieje i losy Polaków w tym kraju od X do XX w. Pomimo nielicznych skupisk Polacy zawsze aktywnie uczestniczyli w życiu narodu i państwa greckiego. Na przestrzeni dziejów wykazać można różnorodność kontaktów polsko–greckich, które autor starał się wykazać. Długoletni premier grecki — Andreas Papandreu był również w prostej linii wnukiem polskiego emigranta, uczestnika powstania styczniowego i kawalera *Virtuti Militari* — Zygmunta Mineyko. Książka ta jest pierwszą monograficzną próbą mającą na celu ukazanie społeczności polskiej w Grecji, jest swoistym leksykonem wiedzy na temat Polaków w tym kraju. W pierwszym rozdziale książki chciał również autor nakreślić dzieje

historia świata 1945–1995, pod red. A. Patka, J. Rydla, J. Węca, Kraków 1997, t. 1–3; J. Krasuski, *Europa Zachodnia. Dzieje polityczne 1945–1993*, Warszawa 1995; A. Czubiński, W. Olszewski, *Historia powszechna 1939–1994. Skrypt dla studentów studiów historycznych i politologicznych*, Poznań 1996; J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1996*, wyd. 2, Warszawa 1997.

³⁶ Zob. *Almanach świata 1995. Fakty — liczby — ludzie*, Warszawa–Kraków 1994; *Leksykon państw świata 1993/94*, Dortmund–Warszawa 1993; *Mała encyklopedia wiedzy politycznej* pod red. M. Chmaja i W. Sochoła, Toruń 1996; B. Koszel, S. Żerko, *Słownik polityków XX wieku*, Poznań 1995; M. Gajewski, K. Poznanska, *Republika Grecji*, Warszawa 1976.

³⁷ Z. Ruta, *Emigranci polscy w Grecji. Szkic problemu*, „Przegląd Poloniny” 1989, z. 1, s. 77–83.

³⁸ Co do tworzenia się współczesnych skupisk polonijnych w Grecji zob. J. Knopek, *O kontaktach wybrzeża gdańskiego z Grecją*, „Nautologia” 1995, nr 1; tenże, *Polacy w Grecji po drugiej wojnie światowej*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 4; tenże, *Polacy w ojczyźnie Homera, Iliady i Odysei X–XX w.* (cykl artykułów — 28 odcinków), „Kurier Ateński” (Ateny) 1996, nr 367–392; tenże, *Przemiany zbiorowości polonijnej w Grecji*, w: *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, pod red. A. Chodubskiego, Toruń 1996; tenże, *Rola i działalność Kościoła katolickiego w życiu współczesnej Polonii greckiej*, „Przegląd Religioznawczy” 1996, nr 1; tenże, *Z dziejów kontaktów polsko–greckich*, „Słupskie Studia Historyczne” 1993, nr 2; tenże, *Z dziejów polskich akcji katolickich w Grecji XIX–XX wieku*, „Przegląd Religioznawczy” 1996, nr 4.

³⁹ J. Knopek, *Polacy w Grecji...*; J. Knopek, S. Mól, *O tworzeniu współczesnej oświaty polonijnej w Grecji. Szkoła Polska im. Romka Strzałkowskiego w Atenach*, Wrocław 1995.

Grecji w ujęciu geograficzno–przyrodniczym, demograficzno–ekonomicznym oraz kulturalno–historycznym. Aspekty te zajmują jedynie 50 stron druku publikacji, co oczywiście nie wyczerpuje tematu.

W ostatnim okresie na temat Polonii greckiej ukazało się również ciekawe studium socjologiczne pióra Krystyny Romaniszyn⁴⁰, obrazujące współczesne postawy Polaków w kraju „bogów, słońca i oliwek”. Temat ten nie został jeszcze wyczerpany, gdyż skupisko polonijne w samych tylko Atenach liczy współcześnie jeszcze 50–70 tys. osób.

Reasumując, należy jeszcze raz podkreślić, iż dotychczas dzieje nowożytnego państwa greckiego nie zostały w polskiej literaturze historycznej opracowane. Odczuwa się wyraźny brak tego typu opracowania, gdyż tylko w jednej serii wydanej przez Ossolineum ukazały się historie niemal wszystkich państw europejskich. W ostatnim czasie opracowania doczekało się jedynie zagadnienie dotyczące pobytu, roli i działalności zbiorowości polonijnej w tym kraju, które również wnosi trwały wkład w rozwój kontaktów polsko–greckich. Zagadnienia greckie również rzadko trafiały do czasopism naukowych dotyczących historii, politologii czy ekonomii. Stosunkowo dużo takich opracowań pojawiło się jedynie na łamach „Spraw Międzynarodowych”, ale poruszane tam kwestie dotyczyły jedynie powiązań ekonomicznych i politycznych Grecji z państwami kapitalistycznymi i do 1989 r. z krajami socjalistycznymi. W innych, nawet renomowanych czasopismach o zasięgu ogólnokrajowym temat Grecji „gościł” jedynie sporadycznie. Często obraz Grecji pojawiał się w różnego rodzaju przewodnikach, folderach, kalendarzach reklamowych, afiszach ogłoszeniowych, zachęcających do odwiedzin tego kraju przez turystów. Zawarte tam informacje pomocne są jedynie dla współczesnych podróżników po przeszłości, podawane tam dane nie zawsze są zgodne z faktami historycznymi, należy z nich korzystać krytycznie.

⁴⁰ K. Romaniszyn, *Polacy w Grecji*, „Studia Polonijne” 1994, t. 16; rec. tejże: J. Knopek, w: „Przegląd Zachodniopomorski” 1996, nr 3.